

міністерство освіти і науки України
двнз український державний хіміко-технологічний університет

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ
Гуманітарний модуль. Методичні вказівки
до вивчення дисципліни для студентів
2-го та 3-го курсів всіх спеціальностей

Дніпропетровськ двнз удхту 2013

міністерство освіти і науки України
двнз український державний хіміко-технологічний університет

Філософська антропологія
Гуманітарний модуль. Методичні вказівки
до вивчення дисципліни для студентів
2-го та 3-го курсів всіх спеціальностей

Затверджено на засіданні кафедри
філософії.
Протокол №

Дніпропетровськ двнз удхту 2013

«Філософська антропологія». Гуманітарний модуль. Методичні вказівки до вивчення дисципліни для студентів 2-го та 3-го курсів всіх спеціальностей. / Укл.: А.Г.Чичков, О.М.Башкеєва, О.М.Патеріло. – Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2013. – 20 с.

Укладачі: А.Г.Чичков, канд. філос. наук, О.М. Башкеєва, канд.філос. наук, О.М.Патеріло.

Відповідальний за випуск А.Г.Чичков, канд. філос..наук.

Навчальне видання

Філософська антропологія. Гуманітарний модуль. Методичні вказівки до вивчення дисципліни для студентів 2-го та 3-го курсів всіх спеціальностей

Укладачі: Чичков Анатолій Григорович, Башкеєва Олена Миколаївна, Патеріло Олег миколайович.

Редакція авторів

Проблемні питання в курсі «ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ».

1. Антропологія як фундаментальна філософська наука. Методи дослідження. Основні проблеми.
2. **Тайна біо- та антропогенезу. Основні гіпотези. Антропний принцип.**
3. **Роль еволюційно-біологічних факторів. Темперамент, воля, емоції в житті людини. Характер і типологія людини по І.Павлову, К.Юнгу.**
4. Інстинкти людини, домінуючий інстинкт. Інстинкти в житті людини.
5. Психоаналіз про людину. Безсвідоме в розвитку та житті людини. Сучасний психоаналіз.
6. **Роль соціально-культурних факторів. Проблема соціалізації в діяльності (спілкування, гра, навчання, труд). Формування системи цінностей.**
7. Роль релігії в формування системи цінностей, сенсу життя, збільшення людського в людині.
8. Проблеми гендерних взаємовідносин. Особливості свідомості і поведінки чоловіка і жінки.
9. **Людина і самосвідомість. Рефлексивність і трансцендентність. Форми самосвідомості. Практика саморозвитку.**
10. **Психотерапія, її форми і використання в житті людини. Комплекси. Роль слова, символу, знань, дії в самовдосконаленні людини.**
11. Основні екзистенційні категорії: віра, любов, ерос, страх, страждання, творчість, смерть. Їх роль в житті людини. Формування особистості в сучасних умовах.
12. **Спілкування, вплив людини на людину. Сумісність. Проблеми конфліктності. Свідоме і несвідоме в комунікаціях.**
13. **Проблема мотивації людини. Роль матеріальних та моральних цінностей. Ринок і мораль.**
14. Проблеми культурного різноманіття в Україні та в світі. «Феномен Брейвіка».
15. **Сучасна людина в умовах свободи і постійного вибору. Проблема критеріїв вибору. Категоричний імператив І.Канта. Умови свободи людини.**
16. Проблеми вибору сенсу життя в античності: киніки, стоїки, епікурейці.
17. Сучасна людина в сучасній Україні. Проблема пошуків смислу життя сучасної людини.

Література

1. Адлер А. Понять природу человека [Текст] / А. Адлер.- СПб: ГА "Академический проект", 1997. – 88 с
2. Бердяев Н.А. О Назначении человека [Текст] / Н. А. Бердяев.- М: Республика, 1993. – 383 с.
3. Гуревич П.С. Человек [Текст] / П. С. Гуревич. – М.: Аспект пресс, 1995. – 286 с.
4. Олпорт Г. Становление личности [Текст]: Изб.пр./ Г. Олпорт; пер. с англ. Г. У. Олпорт – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
5. О человеческом в человеке [Электронный ресурс] / Под ред. И.Т. Фролова.. – М.: Политиздат, 1991. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/266212/>.
6. Печчеи А. Человеческие качества [Электронный ресурс] / А. Печчеи.-М.,1985. . – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/359138/>
7. Тейяр де Шарден П. Феномен человека [Электронный ресурс] /де Шарден Т. – М., 2002. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/179526/>.
8. Философская антропология [Электронный ресурс] /. – Ростов-на-Дону.,2002. – Режим доступа : <http://www.zenko.orthodoxy.ru/bib-antropologiya/02.html>.
9. Фромм Э. Душа человека [Электронный ресурс] / Э. Фромм.-М., 1992. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-192218.html>.
10. Шелер М. Положение человека в космосе [Электронный ресурс]: Избр. Произв./ М. Шелер – М.,1994. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/220350/>
11. Это человек. Антология [Электронный ресурс] .-М.: Высшая школа, 1995. – 320 с. – Режим доступа : <http://kniginfo.net/21509-jeto-chelovek-antologija.html>.
12. Столяренко Л.Д. Основы психологии [Текст]: Уч. пос / Л. Д. Столяренко. – Ростов-н/Д.: «Феникс», 2005. – 544с.
13. Губин В.Д. Философская антропология [Текст]: Уч. пос. / В. Д. Губин, Е. Н. Некрасова. - М.: ПЕРСЭ; СПб.: Университетская книга. 2000. - 240с.
14. Гуревич П.С. Философская антропология [Текст]. В 2-х ч. М. : ИФРАН, 2000.
15. Журнал: Человек. – М: РАН – 1990 – 2013. (каб. № 125)

Філософська антропологія як школа

Початок філософської антропології зв'язано з появою класичних для цього напрямку робіт **Макса Шелера «Положення людини в космосі» (1928)** і **Хельмута Плеснера «Ступіні органічного і людина» (1928)**, у центрі уваги яких проблема природи людини, специфічна відмінність у способі існування людини і тварин. У більш пізніше час вийшли класичні роботи **Арнольда Гелена «Людина. Його природа і положення у світі» (1940)** і **«Первісна людина і пізня культура» (1956)**.

Макс Шелер — основоположник філософської антропології

Час 1920-х років був дуже неспокійним, і виникнення філософської антропології (так само, як персоналізму й екзистенціалізму) досить тісно зв'язано з духовною й економічною ситуацією в Європі. Зокрема, Шелера не могли не турбувати соціально-економічні потрясіння, що відбувалися в країнах Європи в 1910-х роках: Перша світова війна, революційні заворушення в Німеччині і Росії і т.д.

У цій кризі Шелер бачив насамперед кризу розуміння людини. Комунізм, на думку Шелера, це відмовлення від людини. **Шелер вважав, що незнання сутності людини призводить до кризи в культурі, до відмовлення від самої людини. Криза суспільства — це криза людини, криза особистості.** Причина цього в неправильному підході до пізнання. Це абсолютизація, за вираженням Шелера, знань контролю і недооцінка знань культури. Знання контролю — це природничонаукові знання, знання культури грають набагато більшу роль, але їх недооцінюють. Але головне значення мають знання про порятунок, однак люди ними цілком зневажають.

Таким чином, Шелер вибудовує ієрархію наук: природничі науки, науки про культуру (у тому числі філософія) і, нарешті, навчання про порятунок, тобто релігія. **Знання про людину повинне припускати якесь синтетичне знання, що включає в себе знання всіх трьох наук: знання природничонаукове, філософське і релігійне. Людина — єдина істота, що підлягає комплексному дослідженню, але виявляється, що пізнати людину в усьому цьому синтезі нереально.** Людина, за вираженням Шелера, «річ настільки велика», що всі її визначення невдалі. **Людину не можна визначити, вона перевершує будь-які визначення, будь-яку науку.** Проте проблема людини — це головна проблема філософії. Криза сучасного суспільства показує всю нагальність цього завдання.

У людській природі Шелер нараховує два основні джерела: цей життєвий початок, якийсь життєвий порив, і дух, що йде від Бога. За своїм життєвим джерелом людина є тварина, жива істота, але також й істота розумна, що володіє духом — оскільки Бог її цим духом наділяє. Божественний дух перевершує людську природу, тому людина стає людиною тоді, коли вона асимілює в себе дух Божественний, роблячи його своїм надбанням. Шелер убачав сутність людини не в мисленні або волінні, а в любові.

Любов, згідно Шелеру, — це акт духовного єднання, що супроводжується прозрінням вищої цінності об'єкта. Надбання духу досягається завдяки людському слову. У словах виражається вся думка і вся культура.

Таким чином, слово є якимось символом, через який людина може пізнати Бога. Для самої себе людина завжди є центральною проблемою, але такою, що розуміється з точки зору взаємин із Богом, людина може пізнати сама себе, пізнаючи в собі **духовні** Божественні прояви крізь символи. Символи — це і наука, і релігія, філософія і т.п. Крізь ці символи висвітлюється вища духовна Божественна реальність, тому таємниця світу і таємниця усього світоусторою, а також таємниця Самого Бога приховані в людині. Тому філософська антропологія, за Шелером, повинна бути не розділом якої-небудь філософської системи, а навпаки, уся філософія повинна виводитися з людини. Зі знання про людину через знання символів можливо і пізнання усього світоусторою.

Коротко про людину

З незапам'ятних часів людина була об'єктом філософських міркувань. Про це говорять найдавніші джерела індійської і китайської філософії, тим більше джерела філософії античної Греції. Саме тут був сформульований широко відомий заклик: “Людина, пізнай себе, і ти пізнаєш Всесвіт і Богів!”.

У ньому відбилася вся складність і глибина проблеми людини. Пізнавши себе, людина знаходить волю; перед нею відкриваються таємниці всесвіту, і вона стає урівень з Богами. Але цього ще не відбулося, незважаючи на те, що пройшли тисячоріччя історії. Людина була і залишається загадкою для самої себе. Є підстави стверджувати, що проблема людини, як і будь-яка насправді філософська проблема, являє собою відкриту і незавершену проблему, яку нам треба тільки вирішувати, але не треба виріши-

ти остаточно. Кантовське питання: "Що таке людина?" залишається як і раніше актуальним.

Основні погляди на природу людини.

1. Філософи античності, особливо натурфілософи, розглядали людину як образ космосу, як "малий світ", мікрокосм. Ця точка зору, звичайно, на новій основі, відтворюється й у наші дні. Людина адже дійсно частина космосу. Не випадково, магнітні бури доставляють нам стільки турбот. Ми - люди Сонця, без Сонця нам погано. Але воно не повинне бути занадто близько до нас. Учені пророкують, що Сонце у своєму розвитку досягне стадії "червоного гіганта" і поглине Землю. Що буде з родом людським?

2. Починаючи із Сократа, філософи античності вважали людину двоїстою істотою, що складається з тіла і душі. Платон співвідносив душу з ідеєю, Аристотель вважав душу формою.

3. У середньовічній філософії головне розмежування проходить не стільки між тілом і душею людини, скільки між "плотською людиною" і "духовною людиною". Природа людини розуміється як трьохскладова: тіло - душа - дух. Духовність людини складається в її совісті, совісті з Богом, реалізується у високих почуттях Віри, Надії і Любові. Розвинута в середньовічній філософії позиція знаходить своє продовження в православній, католицькій і протестантській концепціях людини, тобто в рамках основних віросповідань християнства. Як відомо, пануюча християнська церква розкололася в 1054 році на Східну (православну) і Західну (католицьку). У XVII столітті з Західної церкви виділилася протестантська Церква.

4. У Новий час специфіка людини вбачається в розумі, мисленні, раціональності. Ясний зміст душі - це свідомість. Такою є позиція Декарта. Кант додає до цієї концепції багато нового. Раз з тим, він ставить у кінцевому рахунку вище за інших пізнавальні здібності, яких у нього три - глузд, здатність судження, розум.

5. У Новий же час поряд з тільки що розглянутою концепцією "хомо сапієнс" (людина розумна) пануючі висоти завойовує концепція "хомо фабер" (людина діяльна). Головне в людині - це реалізація здатності до дії. Або просто стверджується, що суть кожної окремої людини закладено в її діях, або ця дія, як у Маркса, розуміється в

суспільному значенні. Головне в суспільстві - праця (діяльність), а окрема людина є "атом" суспільства, у якому "перетинаються" всесуспільні відносини.

6. Останній винахід філософії Нового часу - це "надлюдина" Ніцше. У нього розум виступає як хвороба, омана, що омертвляє людину. В центрі уваги ставиться пристрасть, лідерство, вино, паління, буйство фантазії й імпровізації, протест проти слухняності і узагалі всякої квалості.

7. Філософія ХХ століття продовжує пошук дійсності людини. Феноменолог Гуссерль проголошує справжньою природою людини досвід її свідомості – утворення ейдосов, розуміння відповідно до них світу предметів, життя.

8. Герменевтики вважають, що істинність людини реалізується в її існуванні у світі, розумінні світу, подоланні утаємниченості речі, злиття її меж із межами людини, якими виступають його тимчасовість, турбота, страх і реалізована в цьому зв'язку активність.

9. Філософи-аналітики бачать у людині істоту, що активно реалізує свої мовні здібності. У сфері мови людина вирішує що, чому і як варто робити.

10. Згідно постмодерністам, людина – істота, що бунтує в пошуках піднесеного і рятування від задушливих обійм одноманітного, одномірного, нудного, колективного, тоталітарного. Людина може зрозуміти існуючі суспільні норми лише в тому випадку, якщо вона постійно від них відсувається, інакше кажучи, деконструює їх.

В історії філософської думки відомі різні проблеми щодо дослідження людини. Частина філософів намагалися (і намагаються зараз) відкрити якусь незмінну природу людини (її сутність). Вони виходять з думки, що знання такої дозволить пояснити походження думок і вчинків людей і тим самим указати їм “формулу щастя”. Але серед цих філософів немає єдності, тому що кожний з них як сутність бачить те, що не бачить інший, і в такий спосіб тут панує повне розмаїття думок.

Досить сказати, що в Середньовіччі сутність людини бачилася в її душі, зверненої до Бога; в епоху Нового часу Б. Паскаль визначав людину як “мислячий очерет”; філософи-просвітителі ХVІІІ сторіччя вбачали сутність людини в її розумі; Л. Фейєрбах указував на релігію, в основі якої бачив любов; К. Маркс визначав людину як соціальної істоту – продукт суспільного розвитку і т. д. Прямуючи цим шляхом, філософи

відкривали всі нові і нові грані людської натури, але це не приводило до зрозумілості картини, а скоріше ускладнювало її.

Інший підхід до дослідження природи людини можна умовно назвати історичним. Він спирається на вивчення пам'ятників матеріальної і духовної культури далекого минулого і дозволяє репрезентувати людину як істоту, що історично розвивається від нижчих її форм до вищих, тобто сучасних. Стимул до такого бачення людини дала теорія еволюції Ч. Дарвіна. Серед представників цього підходу чільне місце займає К.Маркс.

Ще один підхід пояснює природу людини впливом на неї культурних факторів і називається культурологічним. Він, у тім або іншому ступені, властивий багатьом філософам, про що піде мова в нашій лекції.

Проблема антропогенезу

Людина – складна цілісна система, що, у свою чергу, є компонентом більш складних систем – біологічної і соціальної. Це обумовлено тим, що людина є істотою як біологічною, так і соціальною. Як же історично формувалася людина як істота біосоціальна? У цьому і полягає сутність проблеми антропогенезу. При цьому термін «проблема» тут найдоречніший, тому що перед сьогоdnішньою наукою постало дійсно складне й актуальне завдання, що вимагає свого вирішення.

Таким чином, **Дарвін з'ясував рушійні сили еволюції органічного світу і пояснив природньо-науковим шляхом процес становлення і розвитку біологічних видів.** Його теорія дала причинне пояснення розвитку видів і тим самим заклала основи наукової концепції еволюції. З того часу стало зовсім ясно, що дійсний стан біологічних видів, у тому числі і людини, обумовлено його минулим, а майбутнє ґрунтується на сьогоденні. Він показав, що немає нічого надприродного в походженні людини.

Але, розробивши теорію природного походження людини, Дарвін не зміг включити до своєї теорії вплив соціального чинника на розвиток людини. Крім того, у його теорії відсутня якісна відмінність розуму людини від тварини. Це багато в чому пояснюється тим, що він не торкається ролі праці в процесі антропогенезу.

На цю роль була звернена увага в трудовій теорії антропогенезу, захисником якої був, зокрема, Ф. Енгельс. Представники цієї теорії вважали, що праця не скасовує дії біологічних законів, але вона перетворює характер дії природного добору, формує здатність людини, що розвивається, перетворювати природу до своїх власних міркувань, і, разом з тим, сприяє формуванню самої людини. Прихильники цієї теорії саме з трудовою діяльністю зв'язують розвиток руки, мови, мозку, мислення, співробітництва людей і об'єднання їх у соціальні колективи.

Немає сумніву, що виникнення праці і її розвиток дійсно вплинуло на антропогенез. Важливим моментом за цього є те, що будь-яка праця зв'язана з виготовленням знарядь праці, у яких закріплюються соціальний досвід людини, його навички, уміння, спосіб мислення. Крім того, вони ж є й основним способом передачі цього соціального досвіду, тобто лежать в основі нової – соціальної форми спадкування, яку Дарвін не розглядає.

Таким чином, було показано, що становлення людини і суспільства – це взаємозалежний процес, – процес антропосоціогенеза, і найважливіша роль у ньому належить трудовій діяльності.

Новий аспект критики дарвінівської концепції виник на хвилі перших успіхів генетики, що зародився на рубежі ХХст.

З'являється мутаційна теорія еволюції нідерландського вченого Хуго де Фриза (1848–1935), відповідно до якої нові види виникають стрибкоподібно, у результаті великих одиничних мутацій у генному спадкоємному апараті (геномі). І це виникнення ніяк не зв'язане з природним добром, про яке писав Дарвін.

З теорією самоорганізації узгоджується й еволюційна концепція антропогенезу **П'єра Тейяра де Шардена**. Свою теорію він виклав у знаменитій роботі «Феномен людини». З його погляду, перехід до «феномена людини» здійснюється не через морфологічні зміни і не за допомогою природного добору, як у Дарвіна, а визначається внутрішніми силами самого організму майбутнього *Homo sapiens*. Знахідка синантропа, одним з відкривачів якого був сам Тейяр де Шарден, дозволила заповнити найважливіший пробіл у ряді антропогенезу і показати, яким шляхом йшов розвиток від передлюдини до «людини розумної»: збільшення й ускладнення мозку, випрямлення чола, оволодіння вогнем і знаряддями діяльності.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ. Проблема Соціалізації і формування цінностей. Особистість

Кожна людина живе у визначеній системі цінностей, предмети і явища яких покликані задовольнити її потреби. У певному сенсі можна сказати, що цінність виражає спосіб існування особистості. Причому різні цінності мають для неї різне значення і з цим зв'язана ієрархія цінностей. Як і самі цінності, їхня ієрархічна структура має конкретно-історичний і особистісний характер. Ті самі предмети і явища для різних людей можуть являти неоднакову цінність, так само як і в різний час для тієї самої людини. Ситий і голодний будуть по-різному ставитися до шматка хліба, а симфонічна музика (або рок-музика) може викликати в людей не тільки почуття найглибшої насолоди, але і роздратування. Іншими словами, існує не тільки історична, але й індивідуальна динаміка цінностей і їхньої ієрархії.

Цінності особистості утворюють систему її ціннісних орієнтацій, під якими мається на увазі сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значимими. Зазначені ціннісні орієнтації й утворюють певну основу свідомості і поведінки особистості й безпосередньо впливають на її розвиток. При цьому, відповідно до конкретної, індивідуальної ієрархії цінностей, спостерігається відносний характер ціннісних орієнтацій. Так, один навчається, щоб більше заробляти, а інший працює, щоб мати можливість учитися і самоудосконалюватися. Але, так чи інакше, конкретна система ціннісних орієнтацій і їхньої ієрархії виступає регуляторами розвитку особистості. Вони слугують критерієм норм і правил поведінки особистості, у міру засвоєння яких відбувається її соціалізація.

Соціалізація особистості містить у собі засвоєння соціального досвіду і соціальну активність особистості. У цьому змісті вона збігається з розвитком особистості. Ідеали, норми, засоби і цілі, що виступають як цінності особистості, утворюють систему її ціннісних орієнтацій, стрижень її свідомості. В свою чергу, ця система ціннісних орієнтацій є імпульсом дій і вчинків людини. Найважливішим моментом соціалізації особистості є її самоактуалізація.

У літературі існують різні способи і принципи класифікації та ієрархії цінностей. Отже, виділяють цінності-цілі, або вищі (абсолютні) цінності, і цінності-засоби (ін-

струментальні цінності). Говорять про цінності позитивні і негативні, маючи на увазі їхнє соціальне значення і наслідки їхньої реалізації. Можна виділяти матеріальні і духовні цінності і т.д. Важливо підкреслити, що усі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку і єдності й утворюють цілісність світу кожної людини.

Однак, незважаючи на різні форми диференціації цінностей і їхній релятивний характер, зазначається найвища й абсолютна цінність – це сама людина, її життя. Ця цінність повинна розглядатися тільки як цінність-мета, і ніколи до неї не повинно бути ставлення як до цінності-засобу, про що так переконливо писав Кант. Людина – це самоцінність, абсолютна цінність. Вона є суб'єктом цінностей і ціннісного відношення, і сама постановка питання про цінності поза людиною позбавляється змісту, якщо, звичайно, не впадати в містичні спекуляції.

Ще одна актуальна і найважливіша для нас сьогодні проблема – вплив ринкових цінностей на соціалізацію особистості. Наше суспільство переживає відповідальний історичний етап – становлення ринкових відносин. Він зв'язаний зі зміною не тільки економічних відносин, але і всієї системи соціальних відносин, що ґрунтується на них. Міняється весь спосіб життя людей, і це, звичайно, приводить до зміни ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки і всього процесу соціалізації особистості.

Які ж чинники впливають на формування особистості і чим конкретно особистість відрізняється від простих людей? Однозначно на першу частину питання відповідати нелегко. Безумовно, таких чинників безліч, але в даний час наука ще не може переконливо пояснити ті з них, що визначають сходження людини до особистості. Однак з повною впевненістю можна відзначити, що визначальна, але не єдина, роль у її формуванні належить соціальним умовам – вихованню, освіті, соціальному середовищу що оточує, батькам. Роль виховання полягає в тому, які моральні і суспільні цінності засвоїла дитина в дитячі і юнацькі роки, чи спонукали вони його в майбутньому на служіння батьківщині. Освіта дає людині різноманітну інформацію і що найважливіше розвиває в нього мислення, здатність до оцінки й аналізу подій, що відбуваються, у різних сферах земного життя. Навколишнє соціальне середовище – це той світ, професійний або багатоскладний, у якому мешкає людина, це світоглядні, професійні, моральні цінності, що безпосереднім чином впливають на формування особистості. Але найголовніший вплив на формування особистості справляють батьки. Саме вони з'яв-

ляються перед дитиною як його “перший світ”, стикаючись з яким він починає наслідувати, відкидати або ж переробляти його. Звідси випливає, що особисті достоїнства батьків, їхня участь у вихованні дитини, їхнє відношення до суспільства і собі подібним – найважливіший чинник у формуванні особистості дитини, що згодом переростає в якості дорослої людини.

Оскільки особистість діє не в порожньому просторі, а в колективі, а якщо ширше, то в суспільстві, вона певною мірою залежить від них. Роль суспільства полягає як у тім, що воно створює необхідні умови для появи особистостей і реалізації їхніх можливостей, так і в створенні перешкод на цьому шляху. Тому суспільний лад, рівень економічного і соціального розвитку значать дуже багато. Якщо говорити про це більш конкретно, то це означає ті можливості, що суспільство надає кожній людині для одержання освіти, право на працю і волю для реалізації своїх розумових і фізичних здібностей. І якщо зараз думкою охопити сучасний світ, то неважко знайти, що на слуху і на очах світової громадськості переважно миготять політична, економічна, культурна еліта, головним чином, з індустріально розвинутих країн.

Велика роль особистості в історичному процесі. Відомо, що історію роблять люди і ніхто інший. Але серед людей є такі, котрі справляють на події, що відбуваються, значну, а часом вирішальну роль. Відомо і те, що в кризові або переломні моменти історії далеко не всі особистості, у тому числі й дуже відомі, виявлялися на рівні поставлених життям проблем.

Дійсно, якщо звернутися до історії людства, то в пам'яті збереглися імена тих учених, мислителів, політичних діячів, письменників, живописців, що своєю діяльністю сприяли розвиткові і зміцненню позицій людини у світі. Виходить, що тільки ті історичні події збереглися в людській пам'яті і вплинули на подальший розвиток, що відповідали об'єктивним завданням і умовам свого часу. Ретельний науковий облік цих умов, здатність оцінити існуючі можливості і вибрати правильне рішення – ось ті складові, що додавали особистості історичну значимість.

Разом з тим, ніяка особистість не може змінити історичний хід розвитку. Якщо в суспільстві не дозріли необхідні умови для кардинальних змін, то створити їх штучно неможливо. Щоправда, в історії були випадки, коли на якийсь час, упродовж років або десятиліть, деякі історичні особистості намагалися змінити суспільний лад або народні

вдачі, але це в них, у кінцевому рахунку, не виходило. Саме собою зрозуміло, що видатна особистість, кінець-кінцем, завдяки своїм якостям прискорює або сповільнює події, що відбуваються, виявляє свій стиль і підходи, але вирішальна роль усе-таки належить об'єктивним умовам.

Видатні особистості, подібно до великих суспільних ідей, виникають, як правило, у період кризових або переломних періодів в історії народів. Але не вони створюють ці епохи, а саме навпаки, останні виступають тим сприятливим середовищем, що виробляє умови для перетворення талановитих і професійно підготовлених людей у великі символи людства.

Суть ринкових відносин – економічний лібералізм, конкуренція, прагнення до прибутку. Вони впливають на ціннісні орієнтації особистості неоднозначно. З одного боку, вони, безперечно, збуджують ініціативу, активність, енергію людей, розширюють можливості для розвитку здібностей і творчості особистості. Але не можна забувати або не звертати уваги й на інший бік впливу цінностей ринку на формування особистості. Вона полягає в тому, що розвиток економічного лібералізму і конкуренції, як це добре показали відомі західні вчені К. Хорні, Е. Фромм, Дж. Хоманс та ін., приводить до таких наслідків, як подвійна мораль, загальне відчуження, психічні фрустрації, неврози і т.д. Цінності особистості як би пропускаються через призму ринку і здобувають характер ринкових цінностей. Не тільки матеріальне, але і духовне життя суспільства й особистості будуються за законами ринкових відносин і економічного обміну.

В умовах панування ринкових відносин особистість часто-густо втрачає свої вищі цінності, що складають сенс її життя. А це призводить до утворення екзистенціального вакууму. До того ж, варто мати на увазі, що в нашій країні дана проблема, вочевидь, буде загострюватися. Справа в тім, що автоматизація домашнього господарства, з одного боку, і ріст безробіття – з іншого спричиняють збільшення вільного часу, а отже, і зростання кількості людей, що відчують екзистенціальний вакуум, із усіма наслідками, що звідси випливають. Тому службі соціального захисту населення варто бути готовою до того, що в людей буде рости потреба не тільки в соціальній і психічній допомозі, але й у логотерапевтичній допомозі, допомозі в знаходженні сенсу життя, у формуванні вищих, цінностей буття, без яких людина, як ми вже говорили, дуже часто не може жити. Зараз цю логотерапевтичну функцію виконують головним чином пси-

хотерапевти і представники церкви. Однак отут потрібна окрема служба в системі соціального захисту населення, фахівці якої повинні будуть уміти лікувати не тільки психіку, але і душу людей.

Проблема людини в сучасній філософії

Антропологічний ренесанс – головна риса всієї сучасної філософської думки. Він виявляється в загостреному інтересі до проблеми людини, у відродженні антропоцентристських за своїм характером варіантів дослідження, у виробленні нових шляхів збагнення людини, у пошуках цілісного підходу до даної теми.

Напружена увага до феномена людини викликана, насамперед, потребою індивіда постійно вирішувати життєві проблеми, що виникають у контексті його повсякденного існування. Ці проблеми виявилися, сьогодні досить гострими.

Навряд чи за всю історію людства знайдеться покоління, що так позбавлене ґрунту під ногами, як нинішнє. Будь-який вибір сьогодні в однаковій мірі нестерпний. Філософське міркування про людину в ще більшому ступені стимулюється світоглядними чинниками. Сучасна біологія, психологія, культурологія, історія, етнографія нагромадили безліч суперечливих відомостей, що вимагають аналізу, філософської рефлексії. У зв'язку з цим, один з провідних антропологів ХХ ст. М. Шелер відзначав: «Ніколи ще в людському пізнанні людина не була більш проблематичною для самої себе, чим у наші дні. У нас є наукова, філософська і теологічна антропологія, кожна з яких нічого не знає про інші. Ми, отже, не маємо більш ніякої ясної і стійкої ідеї людини. Зростаюча кількість приватних наук, зайнятих вивченням людини, скоріше плутає і затемнює, ніж висвітлює наші поняття людини».

Таким чином, нове розуміння місця і ролі людини в природному і соціальному світах означає і принципово нове розуміння характеру синтезу соціальної, природної (глобально-екологічної) і духовної засад у людині. Таким є глибинний і до кінця ще не зрозумілий зміст цього антропологічного повороту до людської природи, що відбувся у філософії. Обґрунтування зазначеного синтезу стає однією з найважливіших завдань сучасної антропології.

Типологізація основних підходів до проблеми людини

Будь-який феномен може бути осмислений двояким засобом: По-перше, через зіставлення його з іншими істотами або явищами. По-друге, через розкриття його власної унікальної природи. Вивчення людини «ззовні» припускає тлумачення її відносин з Богом, природою (космосом), суспільством (культурою), логосом (ментальністю) і іншою людиною. Наближення до таємниці людини «зсередини» сполучено зі збагненням його тілесного, емоційного, вольового, морального, духовного і соціального буття. Усе різноманіття філософських підходів до навколишнього світу може бути типологізоване в залежності від того, якому феноменові віддається безумовний пріоритет – Богові, природі, соціумові, Логосові або людині. Відповідно до цього, виділяють наступні світоглядні настанови: космоцентризм, теоцентризм, соціоцентризм, логоцентризм і антропоцентризм.

Природоцентризм (космоцентризм) – картина світу, прихильники якої виходять з культури природи, космосу. Людина сприймається, здебільшого, як жива речовина, наділена переліком відмінних рис. Філософія зовсім не починалася з питання: «Що таке людина»? Первісний подив, що одухотворив філософію, стосувався, насамперед, космосу, довжини Всесвіту. Шанування космосу, властиве натуралістичному пантеїзмові», досить характерно для грецького мислення. Космологія, власне кажучи, не має ніякого відношення до людини, тому що у своєму первісному варіанті розглядає її як обломок природи.

Натуралістичні тенденції чітко виявляються в пантеїстичних концепціях, автори яких розчиняють Бога в природі. Особливо виразно ці тенденції виявилися в епоху Відродження. Е. Кассирер з цього приводу писав: «У перших міфологічних поясненнях світобудови ми завжди виявляємо примітивну антропологію пліч-о-пліч із примітивною космологією. Питання про походження світу складно переплітається з питанням про походження людини. Релігія не могла покінчити з цими первісними міфологічними поясненнями – навпроти, вона зберігає міфологічну космологію й антропологію, додаючи їм нову форму і глибину.

Теоцентризм (грецьк. Theos – Бог) – принцип, відповідно до якого джерелом усякого буття, блага і краси є Бог. Теоцентризм у порівнянні з космоцентризмом підсилює особистісний початок. Таємниця людини в цій системі міркування виявляється

принципово незбагненою (як, утім, і таємниця Бога), як співвіднесена із сутністю божественного.

Логоцентризм – світ розуміється як система, зв'язана логікою і методом, і як структура, що складається з завдань, які змушують людей невпинно і систематично піклуватися про порядок у цьому світі. Тяжіння до порядку в теорії і на практиці знаходить своє вираження в ієрархічному мисленні. Побудова ієрархій за принципом часу і простору – головна засада даної концепції світу. Первісною моделлю логоцентризму послужив теоцентризм. З погляду теоцентризму і логоцентризму, людське буття рівнозначне якійсь місії. Сутність неї – підкоряйте собі Землю. Логос є той же Бог, але Бог, що виявляється стосовно чогось. Таке розуміння Бога припускає людину, перед якою і розгортається божественна сутність.

Соціоцентризм – концепція у філософії, що встановлює пріоритет соціуму. Вона була засадою давньокитайської філософії легізму і конфуціанства, що розглядали людину як елемент державних родинних відносин. В античній філософії Платон і Аристотель звертали увагу на форми державного співжиття, що впливають на поведінку людини. Цей підхід одержав своєрідне переломлення в концепції соборності християнського віровчення, відповідно до якої особистість і порятунок, і самоздійснення могла одержати тільки через зв'язок з іншими, «собор», церкву. Це, безсумнівно, було витоком ідей соціальної філософії Нового часу. У концепції Гоббса люди створюють державу, яке виступає як нова, більш значуща стосовно індивіда сутність. Можна виразно сказати, що вся традиція Просвітництва була тісно зв'язана з аналогічною соціальною орієнтацією.

Прикладом соціоцентричної настанови може бути марксизм, що народився як антропологічне вчення, а потім еволюціонував у бік такої соціальної філософії, де діє загальний план історії, великі соціальні спільності.

Антропоцентризм – оцінка світу через людину, визначення його головною цінністю світоустрою. Джерела антропоцентризму виявляються в антропоморфізмі, несвідомому олюдненні космосу і божества. Антропоцентристське уявлення про місце людини у світі характерне для біблійних текстів. Світоглядні сюжети антропоцентризму породжені іудео-християнським віровченням про людину як надприродній істоті і вінці творіння. Антропоцентризм одержав розвиток у церковному віровченні, що виходи-

ло з того, що світ мінливий, а людина покликана виконати в ньому «божественний заповіт» і допомогти здійсненню «нового творіння».

З часів Ренесансу ідея антропоцентризму почала фокусуватися все більше на самій людині, а не на його зв'язку із надприродним.

Антропоцентричні настанови ввійшли у філософську літературу і сприяли формуванню філософської антропології, основу якої заклали Д.Віко, німецький мислитель раннього Просвітництва Х. Вольф, французькі матеріалісти XVIII ст.

Таким чином, філософська антропологія припускає верховенство людини як суб'єкта й об'єкта пізнання, як першооснови світу. Цим вона відрізняється від природоцентризму, логоцентризму, теоцентризму, соціоцентризму. Звичайно, ці настанови можна класифікувати тільки як ідеальні типи, тому що вони нерідко змішуються, переплітаються. В історії західної філософії названі настанови нерідко чергуються або сполучаються в панорамі даної епохи. Античний космоцентризм поступається місцем теоцентризму середньовіччя. Пофарбований у гуманістичні тони натуралізм Відродження змінюється узвишшям особистості в епоху Просвітництва, а потім загостреним інтересом до суб'єктивності людини в період романтизму.

Уявлення про незначність людини, що склались в XIX ст., заміщаються на початку наступного століття вірою в безмежні можливості «мислячого очерету». І потім настільки ж невтримним скепсисом стосовно самої розумності людини і до перспектив її прогресу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Усе вищесказане підводить нас до думки про те, що проблема людини в сучасній філософії тісно пов'язана з практичними питаннями світового розвитку і ставиться в пряму залежність від тих тривожних і небезпечних тенденцій, що виявляються в надрах Західної цивілізації. Імовірно, не буде перебільшенням сказати, що відповіді на запитання: "Що таке людина?" сьогодні означає відповіді на інше питання, а саме: "Що ми - люди повинні зробити спільно, зберігши себе як носіїв високих і унікальних здібностей, про які мова йшла вище?".

Людина й унікальна, і універсальна. Людина - вінець природи, якому немає рівних, він має унікальні здібності. Але людина універсальна, ніщо їй не є чужим - ні космос, ні біологічні, часом грубі інстинкти, ні витончена, піднесена діяльність.

Людина - це співвідношення внутрішнього і зовнішнього. Духовний світ людини - це його внутрішнє життя, але вона символізується в різних формах діяльності, у грі, праці, художній творчості. У підсумку людин виявляється істотою суспільним.

Людина єдина, але не однорідна, не одномірна. Людина біологічна, діюча, розумна, почуттєва, раціональна, етична - усе це об'єднано кожною конкретною особистістю.

Людина сама створює свій духовний світ, світ цінностей науки, мистецтва, моралі.

Людина - істота історична, і в якості такої вона прагне органічно впровадитися в майбутнє, де її очікують небезпеки, ризик виявитися в кризовому, може бути, навіть безвихідному положенні. Людині не уникнути тягаря відповідальності перед собою особисто й іншими людьми. А раз так, то їй потрібна добре розвинута філософська база. Безліч людей стурбована долею і природою людини, вони міркують, створюють програми, але часто навіть не підозрюють, що проходять повз накопичені у філософії багатства. Без філософії погляди на людину виявляються доволі бідними, малодійовими. Така реальність. Відзначимо також, що нами не закінчене розгляд природи людини, його буде продовжено в наступних главах.

Така постановка питання орієнтує нас на глибокі міркування про самих себе і про суспільство в цілому, і є по суті програмною. І нехай вона стимулює нас у цьому напрямку. Від того, до якого висновку ми дійдемо, залежить наше спільне майбутнє.